

Особливості формування інноваційного кластера в галузі садівництва

Постановка проблеми. Домінуючою тенденцією розвитку ринкових відносин у країні є перехід від стихійних і неорганізованих обмінних процесів до їхньої свідомої цілеспрямованої організації, активне формування регіональної спеціалізації, що ґрунтується на організаційно-економічних та системних перевагах [4]. Прикладом якісно нових форм організації виробництва в аграрній сфері є кластерні об'єднання [1; 7; 8]. Промислове садівництво як специфічна галузь, на результативність якої значно впливають стохастичні фактори, потребує особливої системи організації. Навіть відносно постійні фактори, такі як основний капітал, родючість ґрунтів, трудові ресурси й інші, не можуть забезпечити гарантовану ефективність. Тому комплексна система організації галузі садівництва повинна бути гнучкою, чутливою, пластичною, адаптованою до місцевих умов, здатною легко змінюватися відповідно до потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів розвитку кластерів та впливу їх на економіку в різні часи займалися такі відомі вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Бакум [1], А. Гойко [2], В. Джабейло [2], М. Кропивко [3], В. Россоха [4], П. Саблук [5], М. Соломахін [8], А. Тугай [2], В. Федоренко [2], І. Шаляпіна [8], Л. Юхимчук [9] та ін. Наукою і практикою напрацьовано різні підходи до формування та розвитку кластеризації в аграрному секторі економіки. Проте з розвитком процесів глобалізації ці підходи потребують переосмислення й удосконалення. Потребують додаткових досліджень і обґрунтувань

доцільність та умови формування плодоягідного кластера в межах регіону.

Мета статті – дослідити можливості ефективного функціонування садівницьких і плодопереробних підприємств у межах інноваційного плодоягідного кластерного формування, що спроможний забезпечити синергетичний ефект, зокрема підвищення капіталізації за допомогою економії трансакційних витрат у результаті взаємодії підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Рентабельне виробництво і переробка плодів та ягід не можуть функціонувати окремо одне від одного, тобто повинні мати синергетичні поєднання, бути як єдина самоорганізаційна система. Одним із шляхів досягнення ефекту синергії в галузі садівництва є використання можливостей кластера, зокрема на локальному рівні зародження інтеграційного процесу виробництва й переробки плодів та ягід.

У Вінницькій області сільськогосподарський напрям, зокрема садівництво, завжди мав особливе значення. Розвитку плодоягідного виробництва сприяють позитивні фактори: природно-кліматичні умови для вирощування плодів і ягід, наявність достатніх площ сільськогосподарських угідь, невисока вартість робочої сили. Тому на Вінниччині великий потенціал має формування та розвиток інноваційного плодоягідного кластера, оскільки без запровадження інновацій у промислове садівництво підприємствам неможливо досягти результатів, що забезпечать їм конкурентні переваги на внутрішньому й зовнішньому ринках [6].

Плодоягідний кластер являє собою добровільне територіальне об'єднання взаємозв'язаних підприємств, що конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу з метою забезпечення конкурентоспромож-

* Науковий керівник – Ю.О. Нестерчук, доктор економічних наук, професор.

© О.С. Тупчий, 2014

ності плодоягідного виробництва за рахунок диверсифікації каналів збуту, формування ефективних внутрішньогалузевих зв'язків, створення сприятливих умов для залучення інвестицій та адаптації галузі садівництва до вимог європейського ринку.

Під інноваційним плодоягідним кластером розуміємо об'єднання різних господарюючих суб'єктів (садівницьких підприємств, переробних підприємств, науково-дослідницьких центрів, органів державного управління), що дає змогу використати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньопідприємницької ієрархії й ринкового механізму з метою швидшого та ефективнішого застосування нових знань, наукових відкриттів і винаходів.

Створення плодоягідного кластера є не тільки засобом досягнення цілей економічної політики, зокрема структурних змін, підвищення конкурентоспроможності, посилення інноваційної спрямованості, але й потужним

інструментом для стимулювання регіонального розвитку, яке в результаті сприятиме збільшенню зайнятості, заробітної плати, відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищенню конкурентоспроможності та стійкості галузі садівництва (рис. 1).

Плодоягідний кластер необхідно формувати як міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств малого й великого аграрного бізнесу, що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва та реалізації конкурентоспроможної кінцевої плодоягідної продукції при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, у числі яких органи державного управління, наукові та дослідні установи, що сприяють активізації інновацій у процесі виробництва й просування продукції кластера на ринку.

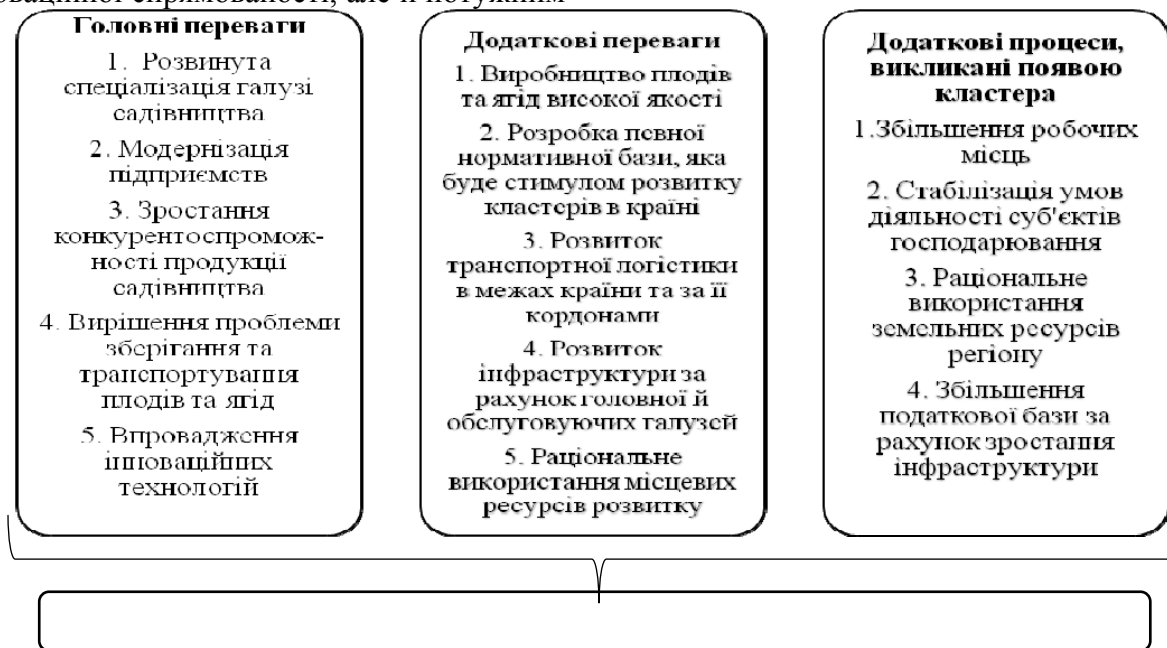

Рис. 1. Переваги заснування плодоягідного кластера

Джерело: Розроблено автором на основі [3-5].

Схема формування матричної моделі інноваційного плодоягідного кластера є досить складною та охоплює не лише садівницькі підприємства, а й ряд підприємств, організацій, територій та об'єктів, що належать до споріднених галузей (рис. 2).

З метою координації роботи учасників плодоягідного кластера пропонується створити Координаційну раду як найвищий ор-

ган управління. На її засіданнях прийматимуться стратегічні цілі й завдання розвитку регіонального виробництва. Роботу Ради необхідно організувати по напрямках: планування та інновації; моніторинг й аналіз; маркетинг і збут; фінансово-облікова діяльність; інформація й консультування.

Учасниками регіонального плодоягідного кластера, які свою спільну діяльність буду-

ють на попередніх замовленнях і контрактних відносинах, мають бути задіяні плодіві та ягідні розсадники, садівницькі підприємства; переробні підприємства, розміщені на території плодоягідного кластера; органи контролю й якості, дослідні станції, університети, які готують кадри, відповідають за інформаційне, наукове та технічне забезпечення; підприємства з агротехсервісного обслуговування членів кластера, підприємства

з постачання пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів, підприємства, які спеціалізуються на виробництві запчастин до сільськогосподарської техніки. Для ефективнішої взаємодії учасників регіонального кластера формується також внутрішня організаційно-управлінська й забезпечувальна інфраструктура, яку залежно від потреби становлять:

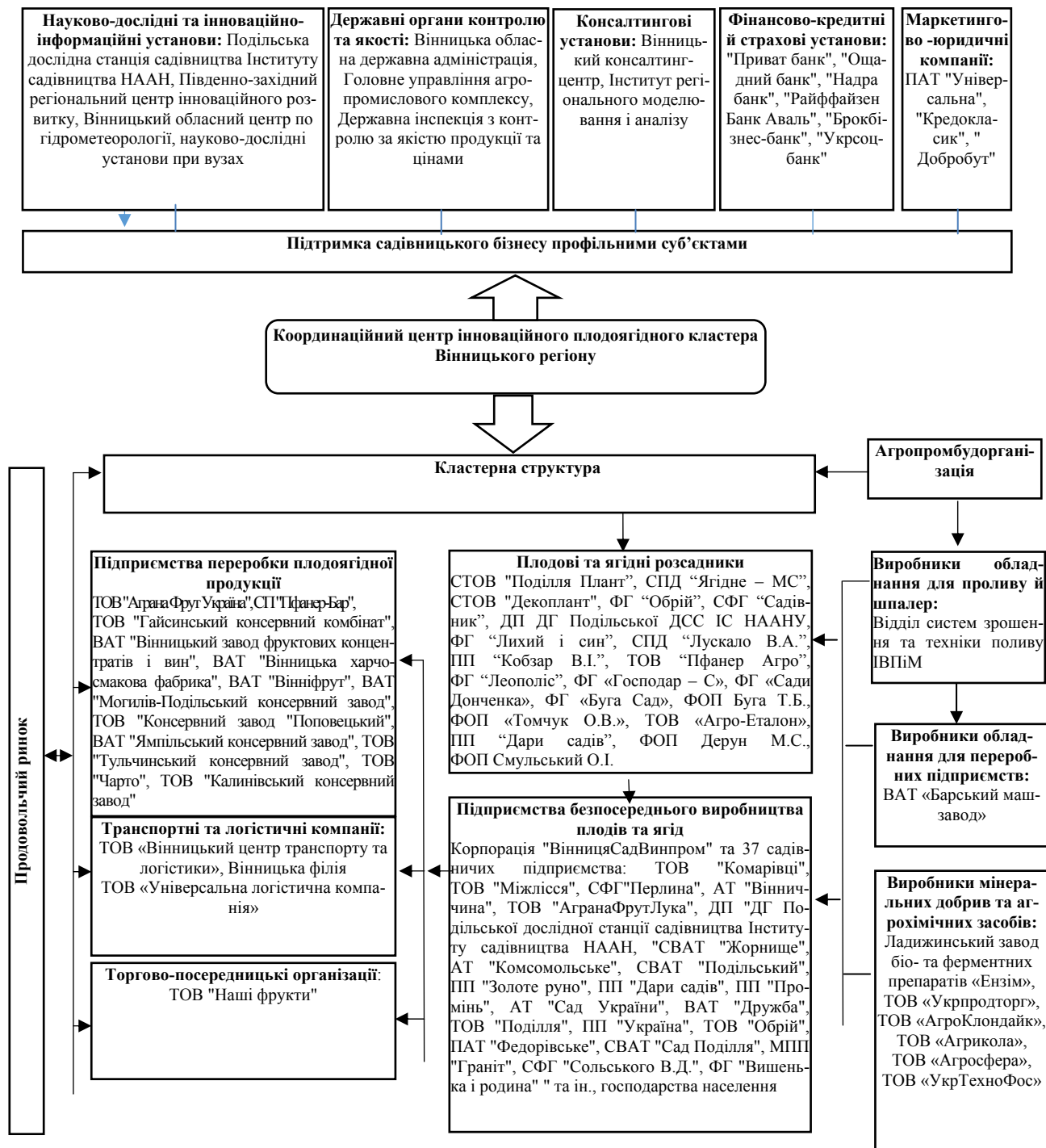

Рис. 1. Переваги заснування плодоягідного кластера

Джерело: Розроблено автором на основі [3-5].

координаційна рада учасників плодоягідного кластера, яка здійснює керівництво розвитком кластера шляхом консенсусного прийняття рішень;

машинно-технологічна станція, яка надає підприємствам агротехнічні послуги;

автотранспортні та логістичні компанії, які надають підприємствам кластера автотранспортні послуги;

консалтингова група з висококваліфікованих спеціалістів із господарського права, агрономів, технологів, які надають учасникам кластера консультації з економічних, правових, технологічних питань, пов'язаних із виконанням контрактних зобов'язань учасників;

маркетингово-юридична компанія, яка організаційно, стратегічно й методично забезпечує здійснення зовнішніх і внутрішніх контрактних відносин, організовує консультаційний та юридичний супровід при укладенні й виконанні договорів;

агропромбудорганізація – будівельно-промислова організація, яка здійснює промислове будівництво та модернізацію плодоягідних переробних підприємств, холодильного обладнання, спеціалізовані ремонти обладнання, забезпечує обладнанням для поливу й шпалер, реалізацію інших значимих для діяльності плодоягідного кластера та складових інноваційно-інвестиційних проектів;

інші, при необхідності, забезпечувальні підприємства, які, як і наведені вище, можуть створюватися в організаційно-правових формах дочірніх підприємств, або обслуговуючих кооперативів, або на правах задіяних у технологічний ланцюг спеціалізованих агросервісних об'єднань – учасників плодоягідного кластера.

Центральне місце в кластері займають безпосередньо садівницькі підприємства – виробники плодів та ягід. Незважаючи на те, що господарства населення виробляють 51,1 % плодоягідної продукції, вони не можуть вважатися перспективними й стратегічними виробниками в довгостроковій перспективі. Зокрема передбачається, що саме садівницькі підприємства Вінницької області становитимуть основу сировинної зони консервних заводів. Так, важливою складовою плодо-

ягідного кластера є переробні підприємства, які є представниками консервної промисловості. Продукція переробки плодів та ягід – плодоягідні соки, сиропи, джеми, плодови натуральні консерви – можна віднести до основних видів продуктів, на які завжди існує попит. У Вінницькій області налічується 14 підприємств із переробки овочів і фруктів, з них працює лише 8. За умови відновлення роботи непрацюючих плодоконсервних заводів усі підприємства галузі регіону можуть забезпечити переробку за виробничий сезон більше 500 тис. т фруктів та 300 тис. т овочів, виробляти 100 млн умовних банок плодоовочевих консервів і 55 тис. т концентрованих фруктових соків.

У 2010 році потужності підприємств консервної галузі Вінниччини з виробництва плодоовочевих консервів були завантажені лише на 21,9 %, із виробництва концентрованих соків – на 51,7 %. Сільськогосподарські виробники продукції садівництва та переробні підприємства взаємозалежні, що доповнюють один одного й підсилюють конкурентні переваги підприємств і кластера в цілому. За таких умов садівницькі підприємства теоретично могли б забезпечити переробну галузь сировиною, проте їм не вигідно реалізувати її за ціною, яка не відшкодовує витрати, пов'язані з виробництвом плодів та ягід. Це й є причиною незавантаженості плодоконсервних заводів Вінниччини. Отже, для забезпечення ефективності виробництва кінцевої конкурентоспроможної продукції потрібно організувати чітку взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств на основі трансфертного ціноутворення у межах кластера.

Функціонування логістичної компанії на умовах взаємовигідності та співпраці дасть змогу наростити випуск інноваційної плодоягідної продукції, знизити витрати на постачання, виробництво, транспортування, зберігання й розподіл матеріальних потоків, що забезпечить координацію логістичного ланцюга та підвищення конкурентоспроможності регіону. Логістичні компанії повинні забезпечувати координацію усіх видів потоків на всіх етапах їх пересування й на основі обробленої інформації здійснювати розподіл готової плодоягідної продукції, щоб забез-

печити максимальну завантаженість транспортних засобів, зниження простоїв, оптимальний маршрут постачання.

Садівницькі підприємства, які експортують продукцію садівництва (ТОВ «Поділля», ТОВ «Агроеталон», ТОВ «АгронаФрут-Лука», ПП «Дари садів»), сприятимуть створенню умов для виходу на зовнішні ринки іншим учасникам плодоягідного кластера. Ізольоване садівницьке підприємство, яке працює самостійно на ринку й покладається лише на допомогу уряду, не матиме таких можливостей, як плодоягідний кластер, який діє на розширення своєї діяльності на зовнішньому ринку. Також інноваційний плодоягідний кластер сприятиме створенню нових робочих місць і тим самим зниженню рівня безробіття в регіоні. Хоча нині на Вінниччині показник безробіття залишається досить високим, а керівники підприємств відчують проблему нестачі кваліфікованих кадрів, тобто працівники не завжди мають достатній рівень знань та навичок, щоб якісно виконувати поставлені перед ними завдання. Тому в межах інноваційного кластера проходитимуть форуми, семінари, тренінги, науково-практичні семінари, робочі зустрічі, які сприятимуть підвищенню професійного рівня фахівців у галузі садівництва, друкуватимуться методичні, довідкові, інформаційні матеріали з даного питання.

Реалізація кластерних ініціатив можлива лише за умови активізації державної регіональної політики у сфері кластеризації й створення сприятливого макроекономічного, інформаційного та правового середовища. Необхідно побудувати надійну інформаційну платформу для розвитку кластерів, здійснювати ретельний аналіз і коригування кластерної політики на кожній стадії кластерного процесу, об'єднувати зусилля держави, приватного сектору та громадських організацій щодо сприяння розвитку регіональних і міжрегіональних кластерів в Україні, а також вжити таких заходів [2]:

пожвавити процес затвердження проєктів Концепції створення кластерів в Україні, Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів і розвитку кластерів із метою нормативного визначення поняття «кластер», а також створення ін-

ституційного середовища для запровадження кластерної моделі розвитку в Україні;

сприяти підвищенню виробничого потенціалу підприємств запровадженням схеми податкового стимулювання кластерної співпраці, в тому числі через: розробку проєктів, цільових програм та механізмів щодо можливостей застосування податкових канікул для малих і середніх підприємств у межах кластера; надання пільг в оподаткуванні кластера, який здійснює фінансування проєктів, програм, що відповідають напрямам та стратегії розвитку галузі; створення умов для реалізації ініціатив приватних сільськогосподарських підприємств і державних органів щодо розвитку кластера через механізм залучення до кластерних програм та проєктів суб'єктів малого й середнього бізнесу, використання моделей державно-приватного партнерства для підвищення ефективності та конкурентоспроможності АПК.

Удосконалена державна регіональна політика має стати міцним підґрунтям для активізації інвестиційно-інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності країни на зовнішніх ринках. Провідна роль у цьому процесі належить формуванню регіональних і міжрегіональних кластерів, що дасть змогу оптимізувати діяльність виробничих систем, активізувати розвиток високотехнологічних та наукоємних виробництв, сприятиме використанню переваг спеціалізації компаній, створюючи на цій основі потужний синергетичний ефект соціально-економічного зростання на регіональному і на національному рівнях.

Між членами плодоягідного кластера повинна бути сформована система економічних відносин, яка б уможливила регулювання чіткого розподілу прибутку. Варто зазначити, що питання визначення економічної ефективності інноваційного плодоягідного кластерного об'єднання залишається відкритим. Адже наперед оцінити всі переваги такої співпраці надзвичайно важко через недосконалість нормативної бази.

Ефективність інноваційного плодоягідного кластера – це відносний показник, що показує співвідношення результатів і витрат, пов'язаних із використанням засобів вироб-

ництва, робочої сили, підприємницьких здібностей при наданні інформаційних послуг певної якості в умовах лімітованих ресурсів та безмежних потреб.

При цьому оцінюється ефективність роботи самого інноваційного плодоягідного кластера (формула 1), що відображає ефективність процесу формування нових організаційних утворень і відповідно структурних елементів кластера й ефективність використання ресурсів для їх роботи:

$$E_k = \sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i, \quad (1)$$

де E_k – ефективність інноваційного плодоягідного кластера; E_i – ефект i -го учасника від роботи в складі кластера; V_i – витрати, що виникли за період роботи кластера; $i = 1, \dots, n$; n – кількість учасників кластера.

Оцінка економічної ефективності функціонування інноваційного плодоягідного кластера, яка ґрунтується на показниках використання основних засобів, трудових і фінансових ресурсів, приводить до підвищення рівня обґрунтованості прийняття управлінських рішень: оптимізації витрат, скорочення ризику, що дасть змогу повною мірою використовувати ресурсний потенціал кластера. Проте значна диференціація різновидів діяльності в межах плодоягідного кластера ускладнює процес підсумування їхньої ефективності, тим більше, що ефективність обслуговуючих галузей матиме меншу вагу порівняно з ефективністю виробництва та переробки плодоягідної продукції. Дану проблему можна розв'язати, увівши в формулу 2 ваговий коефіцієнт підприємств, установ, організацій, що розраховуватиметься на основі експертної оцінки й набуватиме значення від 0 до 1:

$$E_k = (\sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i) \cdot c_i, \quad (2)$$

де c_i – ваговий коефіцієнт значення i -го підприємства в сукупному продукті кластера.

Необхідно відзначити, що інноваційний кластерний підхід ґрунтується на врахуванні позитивних синергетичних ефектів, спрямований на пошук синергії нових об'єднань, а також виникнення ефекту синергії, що є відмітною особливістю кластерного

об'єднання. Інноваційний плодоягідний кластер характеризується розширенням можливостей впливу на ефективність виробництва й підпадає під дію закону синергії – закону дії співдружності, співробітництва, об'єднання зусиль підприємств – мета якого полягає в тому, що ефект спільних дій окремих складових суспільного виробництва завжди буде вищим, ніж проста сума індивідуальних зусиль цих елементів. Отже, синергетичний ефект є одним із головних чинників, що спонукає підприємства до об'єднання в кластер. Інтеграція підприємств сприяє мобілізації їх виробничого потенціалу, при цьому з'являються додаткові конкурентні переваги окремих підприємств, що дає можливість реалізовувати такі стратегічні цілі, як зайняти позиції лідера, формувати правила гри, підвищити капіталізацію. Лідерство в обсягах продажу плодоягідної продукції буде досягнє за рахунок об'єднання садівницьких підприємств. У результаті акумулювання досвіду лідерство в обсягах продажу приводить до лідерства в питомих витратах. Спільне проведення маркетингових досліджень і НДДКР дасть змогу засвоювати інноваційні передові технології й повніше задовольняти потреби споживачів. Використання новітніх інтенсивних технологій також сприяє лідерству в галузі мінімізації питомих витрат, тому врахування синергетичного ефекту (формула 3) уможливить підвищити ефективність функціонування плодоягідного кластера за рахунок економії ресурсів та оптимізації витрат в умовах спільної діяльності, в результаті чого відбудеться коригування сукупної ефективності кластера в бік збільшення:

$$E_k = ((\sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i) \cdot c_i) \cdot x, \quad (3)$$

де x – коефіцієнт синергії, що набуває значення більше 1 й відображає ступінь інтегрованості виробничих і господарських систем членів кластера.

Висновки. Об'єднання підприємств у інноваційний плодоягідний кластер відбувається з метою спільного розв'язання численних проблем, особливо тих, що пов'язані з формуванням конкурентних переваг на ринку. Так, об'єднання підприємств у інноваційний кластер переорієнтовує їх поведін-

ку на подальший розвиток вже існуючих сегментів ринку замість боротьби за зменшення частки інших учасників та поділ ринку. Формування всіх складових виробничого процесу – від постачальників сировини до кінцевого споживача – забезпечить постійне завантаження потужностей підприємств плодоягідного кластера, дасть можливість знизити собівартість садівницької продукції, підвищуючи при цьому її конкурентоспро-

можність. Підприємствам, що об'єднані в межах кластера, стає вигідною спільна діяльність, спрямована на збільшення обсягів виробництва продукції садівництва й вирощування новітніх сортів плодів та ягід, що користуються попитом. Від об'єднання в інноваційний плодоягідний кластер спільної діяльності й взаємодії підприємства одержують численні конкурентні переваги, не втрачаючи при цьому своєї самостійності.

Список використаних джерел

1. Бакун В.В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В.В. Бакун // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 21-27.
2. Концепція кластерної політики в Україні / [Федоренко В.Г., Тугай А.М., Гойко А.Ф., Джабейло В.Б.] // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 10-13.
3. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
4. Россоха В.В. Кластерна модель організації виробничих систем / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 146-152.
5. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
6. Тупчий О.С. Кластери як інноваційна форма розвитку садівницьких підприємств / О.С. Тупчий // Materialy IX mezinarodni vedecko – prakticka konference «Moderni vymozenosti vedy – 2013». Dil 14. Ekonomicke vedy: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – S. 61-62.
7. Хабиров Г.А. Факторы устойчивости производства в садоводстве / Г.А. Хабиров, Г.З. Ситдикова // Аграрный вестник Урала. – 2009. – № 8 (62). – С. 40-43.
8. Шаляпина И.П. Организационно-экономические аспекты системы ведения садоводства в условиях развития интеграционных процессов: моногр. / И.П. Шаляпина, М.А. Соломахин. – Мичуринск: изд-во МичГАУ, 2008. – 238 с.
9. Юхимчук Л. Цели и задачи формирования и развития регионального инновационного кластера / Л. Юхимчук // Международный с.-х. журнал. – 2013. – № 3. – С. 41-44.
10. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda: Paper presented at the Conference on Regional Clusters and Business Networks, Fredericton. – New Brunswick, 1993. – 27 p.
11. Feser E.J. Old and New Theories of Industry Clusters / E.J. Feser // Clusters and Regional Specialisation: On Geography, Technology and Networks / ed. M. Steiner. – London: Pion, 1998. – P. 18-40.
12. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. – New York: The Free Press, 1990. – 857 p.
13. Practical Guide to Cluster Development // UK Department of Trade and Industry: England's Regional Development Agencies. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berr.gov.uk/files/file14008.pdf>.
14. Roelandt T.J.A. Cluster Analysis and Cluster-Based Policy Making: The State of The Art / T.J.A. Roelandt, P. Den Hertog // Boosting Innovation: The Cluster Approach. – Paris: OECD roceedings, 1999. – P. 9-23.
15. Schmitz H. On the clustering of small firms / H. Schmitz // IDS Bulletin. – 1992. – Vol. 23, № 3, July.
16. Van der Berg L. Growth Clusters in European Cities / L. Van der Berg, E. Braun, W. van Winden // An Integral Approach. Urban Studies. – 2001. – № 1. – P. 186-206.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.

* * *